

KARSAI GYÖRGY

ELŐADÁS EGY ÉLHETŐ ORSZÁGÉRT

Mohácsi János–Mohácsi István–Závada Pál: Egy piaci nap – Radnóti Színház

Többhangú kritika Deczki Sarolta és Kovács Bálint kommentárjával

Végiggondolni a múltat, ki- és megbeszélni mindazt, amit éreztünk/gondoltunk/tettünk életünk sorsfordító pillanataiban, mindenekelőtt morális kérdés. Voltak-e, s vannak-e most, a múltba visszatekintés pillanatában olyan, az emberi érintkezésre, az egymáshoz való közeledésre, elfogadásra vagy elutasításra vonatkozó alapértékeink, amelyek a többség számára elfogadottak voltak egykor, s amelyek mentén jelenünk, a mi közösségünk megszerveződött és a történelem minden viharát túlélve is megmaradva működött. A homéroszi görögség számára ilyen alapérték volt például az idősek feltétlen tisztelete vagy az *euxenia*, a vendégbarátság mindent felülíró érvényessége: a hozzánk érkezőt – akár jómódú utazó, akár sors sújtotta menekült – be kell fogadni, el kell látni (megfürdetni, enni, inni adni, pihenést, védelmet biztosítani neki). Ha már mindez megtörtént, fel lehet tenni neki a kérdést: hogy hívnak, hol a hazád, miért jöttél?

Deczki Sarolta: Érdemes felidézni Immanuel Kant egy passzusát: „Mit jelent akkor a hospitalitás, a vendéglátás kötelezettsége? Egy idegennek azt a jogát, hogy más valakinek a földjére való megérkezése miatt ez nem bánhat vele ellenséges módon. Kiutasíthatja, ha ez életének veszélyeztetése nélkül történhetik; amíg azonban békeességben tartózkodik helyén, nem támadhatja meg ellenségesen.” Ez a pár mondat az *Örök béke* című írásból származik, s a címen kívül figyelemreméltó már az is, hogy a német gondolkodó egy egész fejezetet szentelt a vendégjognak.

Závada Pál regénye, az *Egy piaci nap* megrázó olvasmány volt két évvel ezelőtti megjelenésekor. A háború utáni két, zsidók elleni pogromot, az 1946 májusában Kunmadarason, majd a néhány hónappal később Miskolcon lezajlott antiszemita megmozdulásokat, zsidóveréseket és gyilkosságokat mind a szocializmus évtizedeiben, mind a rendszerváltás utáni években a hallgatás falai vették körül. Sokkoló volt elolvasni Závada regényét, mert amit a fikció áttetsző fátylán keresztül – igen magas művészi színvonalon! – láttatni enged, az a magyar történelem, a *mi történelmünk*, a nem is oly távoli múlt. A be nem vallott múltunk. Hogy néhány hónappal a második világháború befejezése után, a holokauszt minden borzalmának tudatában Magyarországon újra, mondhatni a

legtermészetesebb módon és a legprimitívebb, hamis vádakkal (feketetés, vérvád!) fel lehetett ébreszteni a zsidók elleni tömeges gyűlöletet, amely éppúgy pillanatok alatt pogromba fordult, mint mondjuk 1938-ban a náci Németországban a kristályéjszakán, nos, ez felfoghatatlan szörnyűség.

Kovács Bálint: Mindezek elismerése és méltányolása mellett tenném hozzá, hogy ugyanazt találtam a regény és az előadás gyenge pontjának: érzésem szerint egyik sem tudott igazán jó választ adni arra az örök művészi dilemmára, hogyan lehet – ha ugyan lehet – a primitív ösztönöket, érzéseket, jellemeket nemhogy nem primitíven, de igazán drámai összetettséggel ábrázolni. Závada Pál a regényben az elbeszélő megválasztásával remekül kerülte el a kérdést: a főszereplő gondolatai a zsidókérdésről sem feketék, sem fehérek nem voltak. De a lincselések leírásában semmi hasonlót nem éreztem: primitív, ostoba, gyűlöletes, minden árnyalat nélküli, koromfekete massa a tömeg a regényben. Ezt a dilemmát Mohácsi is csak félig tudta megoldani: a lincselések konkrét „megjelenítésének” módja, a halott kántálása – ahogyan Karsai György is írja – valóban hatásos, találó, szép ötlet, de a lincselők maguk nála is gyakorlatilag állatiasan primitív lények, és mint ilyenek színházi értelemben érdektelenek, hiszen mindig az ad izgalmat, ha a néző megtalálhatja a hozzá képest máshogyan gondolkodó igazát is. Magam sem tudom, hogyan is lehetne bármi igazságot találni a lincselők gondolkodásában, de mégis vártam, hogy a művészek mintát mutassanak erre.

Olyan szörnyűség, amelyről beszélni kell, kellett volna már régen. Beszélni az okokról, a felelősökről, a hivatalos szervektől az „egyszerű, magyar emberekig” mindenről és mindenkiről, aki és ami ennek a szégyenletesen ismétlődő eseménysozrotatnak tevékeny részese volt. Ez dolga lenne mindenkinek, aki normális, megbékélésen alapuló jövőt szeretne építeni ebben a hazában.

D. S.: Az utóbbi pár évben egyre több olyan regény jelenik meg, melyek a múlt egy-egy kevésbé ismert szeletét írják meg, egy-egy elhallgatott történelmi tra-

umára irányítják rá a figyelmet, vagy éppen új perspektívából világítanak meg eseményeket. Mint például Zoltán Gábor: *Orgia*, Závada Pál: *Természetes fény*, Nádas Péter: *Világító részletek*, Tompa Andrea: *Omerta*, de lehetne még sorolni. Anómiás korban élünk, melyben szétesetek a korábbi identitásmintázatok, az újak pedig politikai megrendelésre, fröccsöntéssel készülnek, és színes-szagos történelmi szappanoperákat költenek hozzájuk eredetmondaként, melyek éppen nem az igazság megismerésében teszik érdekeltté nézőiket. Szembenézés nélkül márpedig nincs esély a továbblépésre, vagy ahogyan *in vulgo* a darab egyik szereplője ismétli mintegy kényszeresen: „Erre nagyon rá fogunk baszni!” (Esélyt látok rá, hogy ez a mondás ugyanúgy szállóigévé válik, mint az *Egyszer élünk*ből a „ne baszszunk már szekéren!”.)

K. B.: És dolga lenne az ország összes színházának is, mégis: ahogyan egyre több problémát érzékel az, aki a társadalommal, politikával foglalkozik, úgy reagál közvetlenül – és nem kényelmesen, sokszoros áttétekkel – ezekre egyre kevésbé és kevésbé a magyar színház. Jó, hogy a sokak által egyébként – nem minden alap nélkül – „polgári színházként” elkönyvelt Radnóti Kovács Adél igazgatása alatt vállalja, hogy meghív többeket azon kevés rendezők közül, akik nem vágnak a kockázat elkerülésére.

A jövő idő sajnos már passzé, a múlt itt kísért, és egyelőre nagyon úgy tűnik, hogy a magyar társadalomnak esze ágában sincs okulni belőle. Ki kell(ene) beszélni, fel kell(ene) dolgozni ezeket, szembe kell(ene) nézni bűnökkel, mulasztásokkal, le kell(ene) számolni illúziókkal, önfelmentő mítoszokkal, hazugságokkal. Ezért szorul össze az ember szíve, ha az *Egy*

piaci napot nézi vagy olvassa: ez bármikor újra megtörténhet. Sőt, már meg is történt.

Az előadásnak mindössze két aspektusát emelem ki: a *tömeg* mint főszereplő és a *nők* mint tragédiacselekményt szervező erő.

Csak egy szög (Előítélet két zajos részben), Kaposvár, 2003; *Egyszer élünk*, Nemzeti Színház, 2011; *A Dohány utcai seriff*, Kaposvár, Jurányi, 2012; *E föld befogad, avagy számodra hely*, Örkény Színház, 2014; *Egy piaci nap*, Radnóti Színház, 2018. Jól látható íve van ennek a tetralógiának. A Mohácsi testvéreket (a rendezőt, Mohácsi Jánost és állandó szövegkönyvíróját, dramaturgját, Mohácsi Istvánt) a másság gyűlölete, és az ezzel szoros összefüggésben álló kirekesztés (nép)lélektana érdekli, ezekről a kérdésekről beszéltek világéletükben. Már a *Megbombáztuk Kaposvárt* is erről szólt (Kaposvár, 2000), hogy az *Istenítéletről* (Kaposvár, 1995), a *Sárga liliomról* (Nemzeti Színház, 2004) és az *56 06-ról* (Kaposvár, 2006) ne is beszéljünk, de még a Feydeau-bohózat rendezésekben is mindig ott volt ez a kérdéskör. Mert a Mohácsi fivérek ismerik és tudatosan használják azt a dramaturgiai felfedezést – köszönjük, Arisztotelész –, hogy a tragikum elmélyítésének legművészebb útja a tragikus történetmeséléshez megfelelő mértékben adagolt komikum. Ennek emblematikus eszközei Mohácsiék színpadán a nyelv, a szójátékok, az abszurdra hajlón „elrontott” párbeszéddek, az ismétlések stb.

D. S.: A Mohácsi & Mohácsi daraboknak az elmúlt években szinte védjegyükké váltak az abszurd, groteszk elemek, a sorsdrámák kellős közepén felcsattanó poénok, melyek nem oldják, hanem még kiélezettebbé teszik a tragikumot – ám olykor bizony bohózatréfává romlanak. Az a jelenet például túl van hajtva, melyben a piacon éppen arról beszélgetnek, hogy a zsidók gyerekhúst darálnak a kolbászba; közben az egyik falusi éppen azt eszik, és elkezdik szekírozni.

Martinovics Dorina és Porogi Ádám. Fotók: Dömölky Dániel

A nők nem tehetnek semmiről. A falusi tanító felesége, Hadnagy Csóka Mária (Radnay Csilla megrázóan szép alakítása) és a frissen alakult kommunista pártszervezet vezetőjének felesége, Mária gyerekkori barátja, Irén (Martinovics Dorina remeklése) csak férjüket védik, értük aggódnak, áldozatok. Átlagos házasság mindkettő, egykor mindketten ugyanannak a (zsidó) fiúnak a szeretői voltak, aki most a pogrom egyik áldozata lett. *Hassliebe* – gyűlölik és szeretik egymást, s mindkettőre jó okuk van. Irén férje, a párttitkár (Porogi Ádámot nem láttam még Budapesten ennyire magabiztosan, finom árnyalatokkal játszani), akinek az új rend tiszta erkölcsét kellene – hite szerint... – elhoznia e tipikus, háború tépázta magyar faluba, csak hogy maga is haszonélvezője a zsidók egykori Auschwitzba hurcolásának.

D. S.: Mária és Irén nem ártatlanok és nem – vagy legalábbis nem csak – áldozatok. Igaz, sorsuk a férjükhöz köti őket, és férjeiket meggyötri, megalázza, meghasonlásra készíti egyik vagy másik rendszer. Irénnek például semmi kifogását nem hallottuk azzal kapcsolatban, hogy egy elhurcolt zsidó család otthonába költöztek be, és minden további nélkül hazudott a bíróság előtt is, arról nem is beszélve, hogy doktriner kommunistaként érzéketlenné vált mások sérelmeire, érzelmeire. Mária bonyolultabb személyiség, és szenvedése is nagyobb; csak a darab vége felé tudjuk meg, hogy egy orosz katona megerőszakolta. Félti a férjét, akit hamis vádakkal ítélték el, de ez nem készíti bosszúállásra: a pogrom idején saját biztonságát kockáztatva rohan, hogy másokon segítsen. Lánykorában ugyanakkor azonnal szakított egy fiúval, bármilyen szerelmes is volt bele, mikor kiderült róla, hogy zsidó.

A két nő erkölcsiségében és intellektusában felette áll ugyan a falu pogromra kész lakosainak, de képtelenek átlátni okozati összefüggéseket, szélesebb perspektívából nézni az eseményeket. A végén zavarban vannak, amikor örökre elköszönnek egymástól, hazudnak egymásnak és maguknak is.

Nemcsak ezt a részletet, de a regény számos prózai, epikus mozzanatát is felerősíti a színpad, Mohácsi rendezése.

K. B.: És nemcsak a színpad: a Mohácsi testvérek keze között egészen új magyar dráma született, korántsem „csak” egy regény dramatizálásáról van szó. Mohácsiék nemcsak a hangsúlyokat tologatták okosan, de egészen új mozzanatokot, konfliktusokat írtak a történetbe, de még a „csak” dramaturgiai változtatások is olyan jelentősek, hogy képesek átformálni a mű egészének hatását és jelentését. És tették mindezt úgy, hogy – ha van még értelme 2018-ban ilyen distinkciót tenni – nem színpadi szöveg, hanem új színdarab született, amely olyan erős, hogy más rendezésben is biztosan érvényesülni tudna – ami talán nevezhető szokatlannak is Mohácsi életművében.

Így a tanító – talán nem is annyira ártatlan – hungarista, németbarát önmentését: Schneider Zoltán riadt, egyúttal az antiszemitizmus eszméjében összezáró falusiak tömegpszichózisát pontosan értő és cinikusan khasználó tipikus félértelmiségit játszik, aki Mohácsinál már-már automatikusan ismételteti önmentő életfilozófiájának kulcsmondatát, hogy „én ott se voltam”. Vagy Kelemen József mindenből – kivéve a pogromból – kimaradni akaró, de azért falusijának hasonlóan kényszeres „erre nagyon rá fogunk baszni!” mondata hol felkiáltás, hol sóhaj.

Mi? Egy piaci nap – Závada Pál regényét színpadra alkalmazta Mohácsi István és Mohácsi János

Hol? Radnóti Színház

Kik? Martinovics Dorina, Radnay Csilla, Pál András, Porogi Ádám, Lovas Rozi, Sodró Eliza, Gázsó György, Kelemen József, László Zsolt, Schneider Zoltán, Róbert Gábor, Konfár Erik e.h., Józsa Bettina e.h., Némedi Árpád / Dramaturg: Mohácsi István / Jelmeztervező: Remete Kriszta / Díszlettervező: Khell Zsolt / Zene: Kovács Márton / Rendező: Mohácsi János

K. B.: Hol felkiáltás, hol sóhaj, hol pedig kiszólás: a Mohácsi János kézzjegyei közé tartozó ismétlődő poénok/megjegyzések akkor tudnak igazán erősek lenni, ha nem csak jellemfestések, és nem is csak viccek. Ez is ilyen: minthogy ez a függöny előtti utolsó mondat, nehéz nem rendezői „intelemként” tekinteni rá. És nehéz nem egyetérteni azzal, hogy ha nem számolunk le a gyűlölködéssel, uszítással és a gyűlölködésnek és uszításnak való eszetlen felüléssel, akkor mi, magyarok, tényleg nagyon rá fogunk baszni.

Ugyanő Auschwitzból hazatérő zsidóként is halálpontosan érzékelteti a beletörődést a megváltoztathatatlanba, hogy a falubeliek már rég kirabolták a házukat, már más lakik benne (történetesen a párttitkár és családja), a haláltáborból hazatértük csak kényelmetlenséget okoz honfitársaiknak (na persze nem túl hosszú időre). De ott van Némedi Árpád nagyon pontos alakítása: az örök kisember túlélési taktikáiról többet tud elmondani egy-egy hirtelen vagy tétova mozdulata, mint egy tízperces monológ. És nem mellesleg kitűnően zenél Mohácsi örök zenészeivel, a most is remek Kovács Mártonnal és társaival, Gyulai Csabával és Moser Árpáddal. De ugyanígy minden alakítás külön elemzést igényelne: László Zsolt, Gázsó György, Róbert Gábor, de még kisebb szerepében Konfár Erik is kitűnő alakítást nyújt. Fegyelmzett csapatmunkát látunk. A Mohácsi-védjegynek is mondható tömegjelenlét óramű pontosságú működtetése kulcskérdés, s a Radnóti Színház apró színpadán mind a tizennégy színész folyamatosan ott van! Ez már önmagában bravúr. De nemcsak ott vannak, mind folyamatosan *jelen* is vannak, sorsokat ábrázolnak, legtöbbször két, három szerepet is alakítanak, hol üldözöttek, áldozatok, halálra kínzott zsidók, hol véresszájú, eszement gyilkosok, akik elrontott, nyomorult életük okozóit keresve a tömeg bűnbakképzési mechanizmusát mutatják meg. Az előadás ezúttal azzal hat – kétségbe ejt és megvilágosít, letaglóz és a „Hol élünk?” kérdés végiggondolására kényszerít –, hogy a regény leíró, senki igazsága mellett ki nem álló hangnemét rettentően felerősíti, képekké fogalmazza. Mert más elolvasni a zsidó fiú agyonverésének naplóbejegyzés-szerű, száraz leírását, és megint más ezt *önvallomásként*, monológként az áldozat szájából végighallgatni, miközben az elkövetők, a tettesek ott ülnek, és mozdulataikkal, egész testükkel *kommentálják* az elhangzottakat.

D. S.: Tömeget rendezni a Radnóti Színház valóban piciny színpadára igazi rendezői bravúr. Annyi szereplővel kellett megoldani a darabot, amennyi éppen elégséges, de még nem teszi túlsúlyfolttá a teret – ez sikerült. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy mi-

nimális díszlettel is elmesélhető legyen a történet; így kapott nagy szerepet az a pad, mely alkalomadtán ajtóként funkcionál. A háttér pedig zseniális ötlet volt: a színpadot egy olyan „függöny” veszi körbe hátulról, mely a plafonról lógatott deszkákból, láncokból, vékony vaslemezekből áll. Ez egyrészt anyagában a falusi világ tárgyi kultúráját idézi, másrészt pedig hangszerként szolgál.

A további nők a falu lakosai, olykor a hazatérő zsidók. Radnay Csilla és Martinovics Dorina alakítása mellett ki kell emelni Lovas Rozi és Sodró Eliza játékát. Virtuózan tudnak váltani a tudatlan, már-már ösztönlény gyűlöletből (és az ehhez tartozó, olykor egészen szélsőségesen mocskos beszédmódból!) az üldözött lét kilátástalanságába belefáradt, megtört zsidó nők ábrázolásába. Az egyetemista Józsa Bettina is nagyon jó, zökkenőmentesen alkalmazkodik az előadás játékművészetéhez. Mohácsi János ebben az előadásban az irracionális, érzelmentes elemzését adja. S ebben mintha a nők lennének a mindent eldöntő erő: a férfiak hőzöngenek, meghunyászkodnak, és amint lehet, kéjes örömmel engedik szabadjára az öröktől bennük lappangó antiszemizmuskat, vérszomjukat. Aztán megbánják, amit tettek, vagy még inkább letagadnak mindent. De ezek a nők – és persze ez se más, mint a regény nőábrázolásának színpadi továbbgondolása – mindent tudatosan tesznek, s a maga mikrovilágában, családjában, falujában mindegyikük sokkal mélyebben érti a múltat, a jelent, sőt, a jövőt is, mint a mellettük, velük, körülöttük élő férfiak. Váratlan, nagyon szomorú látélet ez. Meglepő újdonságával és elkeserítő logikus történetvezetésével. Nyilván nem véletlen, hogy az előadás utolsó mondatait a két, immáron minden tragédiát meg- és túlélt barátnő (?) mondja el, arról, hogy előbb-utóbb biztosan élhető hely lesz Magyarország, és benne persze ez a kis falu, Kunvadás is. Szép szavak. Bizakodó szavak. Az előadás arról szól, hogy ha ez a történet Závada Pál könyvében és a Radnóti Színház falai között marad, *bezárva*, ha nem teszünk semmit ennek a történetnek a megértéséért és befogadásáért, soha nem fogunk élhető országban élni.

D. S.: Nem értek egyet azzal, hogy a nők tudatosabbak lennének, mint a férfiak, valamint hogy jobban értenék a múltat és a jelent. Egyrészt nincs eszközük, tudásuk ehhez, másrészt ösztön- és indulatvezéreltek. Ez látszik azon a szereplőn, Rózsikán is, aki eleinte nem hajlandó részt venni a számára erkölcsileg nem elfogadható támadásokban, majd a tömegpszichózis őt is magával ragadja, és vérszomjasabb, kegyetlenebb lesz a többiekénél is. A férfiak némelyike valóban próbál kisompolyogni az eseményekből, a nők azonban teljesen átadják magukat a bennük felszabaduló irracionális indulatoknak – melyek elemzése külön tanulmány témája lehetne.

S az előadás utolsó mondatát nem a két barátnő mondja ki, hanem az ezt követő kakofón (és ebbéli minőségében nagyon is jelentőségteljes) zenei rész végén az egyik falusi: „Erre nagyon rá fogunk baszni!” A megszólalás vulgáris minősége egyrészt komikus, másrészt oldja a benne rejlő didaktikus intenciót. És, nos igen, rá, nagyon rá.

Karsai György az előadást május 17-én, Deczki Sarolta május 13-án, Kovács Bálint május 30-án látta.